

Przemysław Bartosik*

Instytut Pamięci Narodowej

ORCID: 0000-0002-6417-4822

PRZEJAWY AKTYWNOŚCI OPOZYCYJNEJ W WOJEWÓDZTWIE PIŁSKIM I JEJ ZWALCZANIE PRZEZ SŁUŻBĘ BEZPIECZEŃSTWA W LATACH 1980–82

Okres drugiej połowy lat siedemdziesiątych XX w. w Polsce charakteryzował się negatywnymi zjawiskami politycznymi, społecznymi i ekonomicznymi, które dodatkowo wzmacniały narastający kryzys gospodarczy. Kolejny wybuch społecznego niezadowolenia był już tylko kwestią czasu, choć władze próbowały ratować sytuację ekonomiczną znanymi sobie sposobami. Wprowadzono podwyżkę cen mięsa i jego przetworów, podnosząc ceny tych produktów w bufetach i stołówkach zakładowych. Nie przypuszczano, że decyzja ta stanie się bezpośrednią przyczyną największej w historii Polski fali strajków¹. Po 1945 r. przejawy aktywności opozycyjnej na terenie woj. piłskiego² związane były z działalnością Kościoła katolickiego. Przed sierpniem 1980 r. mieszkańcy tego regionu włączali

* Przemysław Bartosik – doktor nauk humanistycznych w zakresie historii, prezes Regionalnego Towarzystwa Historycznego Ziemi Wałeckiej, sekretarz Towarzystwa Historycznego „Dzierżykraj” w Człopie. Autor licznych publikacji, m.in. *Życie polityczne Wałcza i okolic w latach 1990–1945*. Redaktor rocznika naukowego „Studia i materiały do dziejów ziemi wałeckiej”. Kierownik naukowy pięciu konferencji pt. „Dzieje ziemi wałeckiej na przestrzeni wieków”. W ramach Centralnego Projektu Badawczego IPN realizuje badania pn. *Aparat bezpieczeństwa w województwie piłskim w latach 1975–1990*. Od wielu lat zajmuje się dziejami Człopy i ziemi człopskiej.

¹ J. Eisler, „Polskie miesiące” czyli kryzys(y) w PRL, Warszawa 2008, s. 50.

² Województwo piłskie utworzono w wyniku reformy administracyjnej 1 czerwca 1975 r. z terenów byłych województw: poznańskiego (dawne powiaty chodzieski, czarnkowski, trzcianecki, miasta Piły i części dawnych powiatów: obornickiego, szamotulskiego i wągrowieckiego), koszalińskiego (dawne powiaty: wałecki, złotowski i część szczecineckiego) oraz bydgoskiego (część powiatu bydgoskiego). Największym miastem była Piła, licząca 59 tys. mieszkańców, która stanowiła ważny węzeł kolejowy i drogowy. Nie było tutaj dużych ośrodków przemysłowych, największe pod względem zatrudnienia były Zakłady Sprzętu Oświetleniowego „Polam-Piła”, Chodzieskie Zakłady Porcelany i Porcelitu oraz Zakłady Naprawcze Taboru Kolejowego w Pile, cyt. za: J. Wąsowicz, *Śladami Sierpnia '80 w Pile*, Piła 2010, s. 9.

się w ogólnopolskie akcje duszpasterskie (Millenium Chrztu Polski, peregrynacja obrazu Matki Boskiej Częstochowskiej). W drugiej połowie lat siedemdziesiątych na teren woj. pilskiego docierały różne wydawnictwa drugiego obiegu, które dostarczano kanałami kościelnymi oraz za pośrednictwem młodzieży studiującej w ośrodkach akademickich. W czasie strajków latem 1980 r.³ niezadowolenie załóg w pilskich zakładach przejawiało się w formie protestów i postulatów o charakterze ekonomicznym i socjalnym. Najdłużej trwał strajk w Zakładach Sprzętu Oświetleniowego „Polam” w Pile, gdzie oprócz żądań dotyczących zakładu pojawiły się także postulaty zgłoszone w MKS w Stoczni Gdańskiej (m.in. utworzenie niezależnych związków zawodowych). Pod koniec sierpnia do krótkotrwałych protestów doszło również w Zakładach Produkcji Betonów „Jastrobet” w Jastrowiu, Przedsiębiorstwie Sprzętowym Budownictwa Rolniczego w Trzciance, Zakładach Naprawczych Taboru Kolejowego oraz Zakładzie Komunikacji Miejskiej w Pile. Pierwszym krokiem do legalizacji działalności „Solidarności” w woj. pilskim było powołanie 22 września na bazie Komitetu Założycielskiego NSZZ „Solidarność” w „Polamie” Międzyzakładowego Komitetu Organizacyjnego nowych związków, który ukonstytuował się 3 dni później. Przewodniczącym MKZ został Franciszek Langner⁴. W grudniu „Solidarność” działała już na terenie woj. pilskiego w 209 zakładach⁵. I Walny Zjazd Delegatów NSZZ „Solidarność” odbył

³ W lipcu 1980 r. strajkowano m.in. w Lublinie. Według danych MSW strajkowało ponad 22 tys. robotników w zakładach zatrudniających 70 tys. pracowników. Strajk lubelski stanowił kulminację lipcowej fali strajkowej. W pierwszej dekadzie sierpnia zanotowano 45 przerw w pracy w 21 województwach. Radykalna zmiana sytuacji nastąpiła 14 sierpnia, gdy rozpoczął się strajk w Stoczni Gdańskiej im. Lenina. Od tego czasu działał w Gdańsku Komitet Założycielski Wolnych Związków Zawodowych, kolportowano warszawskiego „Robotnika” oraz wydawano pismo własne – „Robotnika Wybrzeża”. Zob.: A. Friszke, *Rewolucja Solidarności 1980–1981*, Kraków 2014, s. 26–27.

⁴ Franciszek Langner – w sierpniu 1980 r. stanął na czele strajku okupacyjnego w Zakładach Sprzętu Oświetleniowego „Polam” w Pile, z kolei 25 września został przewodniczącym Międzyzakładowego Komitetu Założycielskiego NSZZ „Solidarność” w Pile. W latach 1980–81 prowadził działalność publicystyczną. Twórca i redaktor naczelny „Solidarności Polamowskiej”. W 1981 r. zredagował broszurę „Bruk był naszym przyjacielem”, której nakład zarekwirowało SB, a jemu wytoczono proces. W okresie 13 grudnia 1981 – 4 grudnia 1982 r. internowany we Wronkach, Gębarzewie i Kwidzynie. Zob.: *Pilskie drogi do wolności. Kronika parafii Świętej Rodziny w Pile 16 października 1978 – 18 czerwca 1989*, wybór, wstęp i opracowanie J. Wąsowicz SDB, Piła 2015, s. 54–55. W skład zarządu MKZ weszli ponadto: Jan Pacześny (wiceprzewodniczący), Marian Małecki (wiceprzewodniczący), Andrzej Słęczak (sekretarz) oraz Walenty Samul (skarbnik). Tamże, s. 54.

⁵ Z ustaleń J. Wąsowicza wynika, iż w okresie kształtowania się struktur związkowych pilska „Solidarność” włączała się w akcje ogólnopolskie. Pierwszy solidarnościowy strajk w regionie odbył się 3 października 1980 r. Na wezwanie KKP w strajku ostrzegawczym na terenie województwa wzięło udział osiem zakładów pracy, odnotowano uczestnictwo ponad 2200 osób. Pilska „Solidarność” poparła także strajk nauczycieli w Gdańsku, podjęty z inicjatywy KKK Oświaty i Wychowania NSZZ „Solidarność” w dniach 7–17 listopada. Na znak solidarności ze strajkującymi na wszystkich pilskich szkołach zostały wywieszone

się w dniach 23–24 marca 1981 r. w sali Wojewódzkiego Domu Kultury w Pile. Był to trudny okres w relacjach między związkiem a rządem, co było związane z wydarzeniami w Bydgoszczy, gdzie pobito działaczy związkowych⁶.

Działania Służby Bezpieczeństwa skierowane wobec piłskiej „Solidarności” opatrzone kryptonimem „Związek”. Najprawdopodobniej z powodu agenturalnej działalności Eligiusza Naszkowskiego⁷, przewodniczącego Zarządu Regionu

biało-czerwone flagi, zob. J. Wąsowicz, *Śladami Sierpnia...*, dz. cyt., s. 14. Kilka miesięcy wcześniej głośniejszym echem w woj. piłskim odbiły się wydarzenia rozegrane w Wałczu. W dniu 6 lipca 1981 r. w Urzędzie Miejskim rozpoczęły się negocjacje władz wojewódzkich i miejskich z delegacją NSZZ „Solidarność” w sprawie przekazania na przedszkole budynku KM PZPR. Przedstawiciele władz zaproponowali inne rozwiązanie, wskazując m.in. na możliwości przyspieszenia wznoszonego wówczas trzyoddziałowego przedszkola – także rozpoczęcia w przyszłym roku budowy kolejnego, czterooddziałowego obiektu tego typu. Stanowisko władz nie zostało zaaprobowane przez przedstawicieli wałeckiej „Solidarności”, do których w międzyczasie dołączyła trzyosobowa delegacja ZR „Solidarności” ze Szczecina. Spowodowało to dalsze zaostrzenie sytuacji. W godzinach porannych 7 lipca 1981 r. delegacja „Solidarności” przedstawiła władzom żądanie natychmiastowego przekazania obiektu KM PZPR. Treść tego dokumentu została rozpowszechniona na terenie zakładów pracy w Pile oraz na ulicach Wałcza przy pomocy radiofonizowanego samochodu. Równocześnie w kościele p.w. św. Mikołaja w Wałczu grupa osób rozpoczęła głódówkę protestacyjną. Sekretariat KW PZPR w Pile podjął decyzję o nieprzekazywaniu obiektu na żądany cel wychodząc z założenia, że stanowi on własność partii i jak wykazały ekspertyzy nie nadaje się na przedszkole. W związku z zaistniałą sytuacją wojewoda piłski wystosował do przewodniczącego KKP NSZZ „Solidarność” Lecha Wałęsy teleks z opisem tła i przebiegu konfliktu. W wyniku dalszych negocjacji zawarto porozumienie, na mocy którego władze terenowe i wojewódzkie zobowiązane zostały do 1 października tego roku do przekazania pomieszczeń na 250 miejsc przedszkolnych. Miejsca te miały być wygospodarowane w nowo budowanym przedszkolu, pomieszczeniach po bibliotece pedagogicznej oraz w dwóch willach wybudowanych i wyremontowanych niezgodnie z przepisami przez Kombinat PGR Różewo dla kadry kierowniczej. Zob.: P. Bartosik, *Czas przełomu... Rzecz o transformacji polityczno-ustrojowej w Wałczu po 1989 roku*, Wałcz 2005, s. 16–17. Warto w tym miejscu wspomnieć, iż prężnie działała także wałecka sekcja „Solidarności” Pracowników Oświaty i Wychowania przy Szkole Podstawowej nr 4. Przykładowo, w dniu 28 października 1981 r. przystąpiono do akcji protestacyjnej, podczas której domagano się od władz miejskich i wojewódzkich podjęcia działań umożliwiających zwiększenie skupu żywca, dokonania ujednolicenia stopnia pokrycia kartek na mięso oraz zaprzestania represji w stosunku do działaczy związkowych. Akcja protestacyjna polegała na przeprowadzeniu w klasach V–VIII lekcji wychowawczych z wpisaniem do dziennika „akcja protestacyjna” oraz na oflagowaniu szkoły, zob. P. Bartosik, *Wałecka Solidarność Nauczycielska w latach 1980–2005. Szkic historyczny ze wspomnieniami i relacjami*, Wałcz 2007, s. 8.

⁶ J. Wąsowicz, *Śladami Sierpnia...*, dz. cyt., s. 9–15. W omawianym okresie w piłskich kościołach odbywały się uroczystości związkowe, święcono sztandary „Solidarności”, krzyże do szkół i zakładów pracy, duszpasterze brali udział w regionalnych zjazdach związkowych, z kolei piłski dziekan ks. Stanisław Styrna stał się doradcą i nieformalnym kapelanem „Solidarności”, zob. J. Wąsowicz, *Życie religijne w Pile w okresie powojennym*, w: *Zarys dziejów Piły w latach 1945–2000*, red. M. Fijałkowski, Piła 2013, s. 183–184.

⁷ Eligiusz Naszkowski – od 6 grudnia 1980 r. przewodniczący Międzyzakładowego Komitetu Założycielskiego w Pile, od marca przewodniczący Zarządu Regionu NSZZ „Solidarność” Województwo Piłskie. Od lutego 1981 r. Tajny Współpracownik (TW) ps. „Grażyna”, jego

NSZZ „Solidarność” w Pile i jego ucieczki z kraju, kierownictwo MSW zażądało przekazania do Warszawy materiałów operacyjnych dotyczących sprawy obiektowej o krypt. „Związek”. Większość działań przeciwko działaczom „Solidarności” w woj. pilskim prowadził Wydział III „A” kierowany przez mjr. M. Gumienego. Podczas prac operacyjnych korzystano także z pomocy Wydziału „B”, którego Naczelnikiem był kpt. Piotr Kadłubowski. Wydział III „A” prowadził działania, mające na celu zbieranie informacji o zagrożeniach na terenie państwowych przedsiębiorstw, do zagrożeń zaliczono m.in. sytuacje konfliktowe wśród członków załogi. Wydział „B” był jednostką pomocniczą prowadzącą obserwacje i wykonującą z ukrycia fotografie działaczom „Solidarności”⁸. Z zachowanej dokumentacji wynika, iż w pilskim ZR NSZZ „Solidarność” oprócz E. Naszkowskiego ulokowano także kilku innych konfidentów. Z informacji przygotowanej przez Naczelnika Wydziału III „A” KW MO w Pile M. Gumienego dowiadujemy się m.in., iż TW „Karol” utrzymywał kontakty z KK w Gdańsku, z kolei TW „Adler” z Komisją Branżową. W grudniu 1981 r. dialogi operacyjne prowadzone były z 6 członkami Zarządu Regionu oraz 10 członkami Komitetów Zakładowych. W piśmie z 2 grudnia 1981 r. odnotowano: *Zarząd Regionalny w Pile w najbliższym okresie czasu bardzo mocno zaabsorbowany będzie wyjaśnieniem wszystkich spraw powodujących wśród działaczy „Solidarności” różnego rodzaju konflikty oraz przygotowaniem i dokończeniem przerwanego II Regionalnego Zjazdu „Solidarności”*. W związku z powyższym planuje się następujące przedsięwzięcia operacyjne: *dążenie do wprowadzenia w skład nowych władz regionalnych jak największej ilości osobowych źródeł informacji, prowadzenie wzmożonego rozpoznania ewentualnych kandydatów na członków nowego Prezydium i Zarządu pod kątem ich pozyskania i wykorzystania w charakterze osobowych źródeł informacji, rozpoznawanie wszelkich działań i zamierzeń dotyczących przygotowań do zakończenia Zjazdu i ustalenie przewidywanego programu zjazdowego i problematyki dyskusji, w zależności od rozwoju sytuacji pogłębianie dezintegracji wśród działaczy „Solidarności” naszego terenu, w działaniach profilaktyczno-ostrzegawczych podważanie autorytetu niektórych członków Zarządu i KZ-ów jako działaczy „Solidarności”, prowadzenie rozmów profilaktycznych i dialogów operacyjnych z wytypowanymi*

najbardziej znanym zleceniem wykonanym na rzecz SB było nagranie posiedzenia KK „Solidarność” w Radomiu z 3 grudnia 1981 r. Od 1 lipca 1982 r. funkcjonariusz Biura Studiów MSW, specjalnej jednostki SB utworzonej w stanie wojennym do zwalczania „Solidarności”. Od września 1984 r. przeniesiony do Departamentu I MSW (wywiad) w związku z planowanym wyjazdem do Mongolii, gdzie od października 1984 r. miał zostać sekretarzem Ambasady PRL. Około 28 września tego roku uciekł do Berlina Zachodniego, udzielał wywiadów zachodnim mediom, w których „demaskował” działalność SB, cyt. za: *Pilskie drogi do wolności...*, dz. cyt., s. 100.

⁸ R. Kościański, *Materiały operacyjne dotyczące „Solidarności” pilskiej (1980–1981) w IPN Poznaniu. Zarys pozostałości ze zniszczeń dokonanych przez SB*, w: *Solidarność Pilska w podziemiu 1981–1989*, red. J. Wąsowicz SDB, Piła 2006, s. 67–69.

działaczami związkowymi⁹. Działalność piłskiej „Solidarności” przerwał wkrótce stan wojenny, wprowadzony 13 grudnia 1981 r.¹⁰

Akcja internowania przywódców „Solidarności” nosiła kryptonim „Jodła”¹¹. Z Piły zatrzymano 23 działaczy, Chodzież – 7, Wałcza – 6, Trzcianki – 4, Czarnkowska – 4, ze Złotowa – 1, Szamocina – 1 oraz z Walkowic – 1. Przykładowo w Wałczu decyzje internowania otrzymali: Kazimierz Błaszczuk – przewodniczący NSZZ „Solidarność” Pracowników Oświaty i Wychowania, Michał Dering – przewodniczący NSZZ „Solidarność” w Rejonowym Przedsiębiorstwie Melioracyjnym, Leszek Katarzyński – przewodniczący NSZZ „Solidarność” w Państwowym Ośrodku Maszyn, Bolesław Rafałko – członek NSZZ „Solidarność” w PKS Wałcz, Waldemar Reginiewicz – przewodniczący NSZZ „Solidarność” oraz Barbara Oroń – przewodnicząca NSZZ „Solidarność” w PKS Wałcz¹². Najlicniejsza grupa internowanych z terenu woj. piłskiego została przewieziona do więzienia we Wronkach¹³. W kronice parafii Świętej Rodziny w Pile na temat wprowadzenia stanu wojennego zapisano: *Od północy z 12 na 13 grudnia rozpoczęły się aresztowania przywódców NSZZ „Solidarność”. W Pile już 5 min. po północy aresztowano pierwsze osoby, w wielu przypadkach odbyło się to w sposób brutalny z wywaleniem drzwi, nawet z odrzwiami, z zakuwaniem w kajdanki. (...) W kościele od pierwszej*

⁹ AIPN BU, 0236/272, Informacja dotycząca działalności NSZZ „Solidarność” na terenie województwa piłskiego, 2 XII 1981 r., k. 89–90.

¹⁰ Operację wprowadzenia stanu wojennego poprzedzały zaplanowane przedsięwzięcia. Już 24 października 1981 r. na terenie całego kraju powoływano Wojskowe Terenowe Grupy Operacyjne, które miały być pomocą dla administracji cywilnej i oficjalnie miały pomagać zwalczać niegospodarność. Faktycznym jednak zadaniem było przygotowywanie terenu do wprowadzenia stanu wojennego. R. Marciniak, *Dokumenty do stanu wojennego w województwie koszalińskim (1981–1983) – wybór źródeł*, „Rocznik Koszaliński” Nr 37, Koszalin 2009, s. 146. Jak podaje prof. Wojciech Polak, około północy z 12 na 13 grudnia 1981 r. gen. Wojciech Jaruzelski rozpoczął wprowadzanie stanu wojennego. Specjalnie przygotowane oddziały milicji zajęły siedziby struktur „Solidarności”, dewastując pomieszczenia i sprzęty. Zamiłkły telefony, przestały nadawać radio i telewizja. Na ulicę wyjechały czołgi, oddziały wojska i milicji zajęły strategiczne punkty i instytucje w miastach. Funkcjonariusze milicji i SB rozpoczęli akcję zatrzymywania i internowania w obozach działaczy „Solidarności”. Zob.: W. Polak, *Swetry, sutanny i mundury. Próby oddziaływania „Solidarności” podziemnej, Kościoła katolickiego i społeczeństwa na wojsko po wprowadzeniu stanu wojennego, a także przejawy oporu wewnątrz struktur wojskowych w świetle raportów Wojskowej Służby Wewnętrznej i Głównego Zarządu Politycznego Wojska Polskiego (grudzień 1981 – grudzień 1982)*, Toruń 2016, s. 21.

¹¹ Według ustaleń prof. Andrzeja Paczkowskiego celem operacji „Jodła” było internowanie działaczy „Solidarności”, niektórych niezależnych intelektualistów oraz „aktywu wrogich kontrewolucyjnych ugrupowań”. Ze sprawozdania MSW wynika, iż w ciągu jednej nocy internowano 2874 osoby (na listach znajdowało się 4318 osób). Zob.: A. Paczkowski, *Wojna polsko-jaruzelska. Stan wojenny w Polsce 13 XII 1981 – 22 VII 1983*, Warszawa 2006, s. 45.

¹² S. Klonowski, *Niezależne Samorządne Związki Zawodowe „Solidarność” w Wałczu w latach 1980–1989*, Wałcz 2009, s. 42.

¹³ M. Fijałkowski, *Internowani działacze NSZZ „Solidarność” z Regionu Piłskiego*, w: *Solidarność Piłska w podziemiu 1981–1989*, red. J. Wąsowicz SDB, Piła 2006, s. 11–14.

mszy św. ogłaszamy o zaistniałych faktach, odmawiamy specjalnie ułożoną modlitwę. Większość ludzi dowiaduje się o wszystkim w kościele. Na ulicach pojawiły się liczne patrole wojskowe oraz czołgi. Ok. godz. 11.00 przybyli do ks. Proboszcza wojskowi, wśród nich Komisarz Wojenny dla miasta Piły ppłk [Marian] Bukowski, wyjaśniając sytuację stanu wojennego. Następnie przybył z tymi samymi informacjami i ostrzeżeniami funkcjonariusz Służby Bezpieczeństwa [Jerzy] Grzelka. (...) Wprowadzono godz. milicyjną od 20.00 do 6.00 rano. Szok wszędzie¹⁴. Sytuację na bieżąco monitorowała pilska bezpieka. W piśmie do Naczelnika Wydziału III Departamentu V MSW w Warszawie z 4 stycznia 1982 r. raportowano, iż od momentu wprowadzenia stanu wojennego pozyskano wśród działaczy „Solidarności” 13 osobowych źródeł informacji (3 pracowników kontraktowych ZR, 3 członków ZR, 4 członków KZ, 3 członków „Solidarności”). Naczelnik Wydziału V KW MO w Pile informował ponadto: *Z chwilą wprowadzenia stanu wojennego aparat etatowy „Solidarności” zaprzestał swej działalności. Wszyscy pracownicy etatowi ZR oraz szczególnie aktywni i wrogo nastawieni do obecnej rzeczywistości członkowie KZ zostali internowani. Natomiast pozostali, którzy w ramach akcji „Klon” podpisali oświadczenia o zaniechaniu wszelkiej działalności szkodliwej wobec PRL, podjęli pracę na uprzednio zajmowanych stanowiskach. W początkowym okresie stwierdzono próby organizowania akcji protestacyjnych tj. w ZSO „Polam” (...) jednakże wskutek intensywnych działań operacyjnych – 30 rozmów profilaktyczno-ostrzegawczych zlikwidowano w zarodku*¹⁵.

Na podstawie Decyzji Nr 1/81 Zastępcy Komendanta Wojewódzkiego ds. SB w Pile, pod koniec grudnia 1981 r. powołano grupę operacyjną ds. tworzenia nowych struktur związkowych¹⁶. W skład grupy weszli: por. R. Bartnicki – kierownik Wydz. V, ppor. S. Jankowski – zastępca kierownika Wydz. II, ppor. H. Juszcak – członek Wydz. V, ppor. S. Bosek – członek Wydz. IV, ppor. P. Misztal –

¹⁴ *Pilskie drogi do wolności...*, op. cit., s. 94–96. Od pierwszych dni stanu wojennego polski Kościół udzielał pomocy internowanym i uwięzionym. Na mocy instrukcji wydanej przez Episkopat 15 grudnia 1981 r. opieka kościelna wobec represjonowanych została zinstytucjonalizowana. W poszczególnych diecezjach powołano specjalne komitety, które miały służyć wszechstronną pomocą prześladowanym przez władze i ich rodzinom. Organizowano pomoc prawną, lekarską i materialną, jak również niesiono internowanym posługę duszpasterską. Zob. A. L. Sowa, *Historia polityczna Polski 1944–1991*, Kraków 2011, s. 525.

¹⁵ AIPN BU, 0236/272, Informacja dotycząca stanu realizacji działań w stosunku do ZZ „Solidarność”, 4 I 1982 r., k. 111.

¹⁶ W Decyzji odnotowano m.in.: *Zgodnie z Decyzją nr 0026 z dnia 23.12.1981 r. I Zastępcy Ministra Spraw Wewnętrznych – gen. dyw. B. Stachury, w celu koordynacji zadań w zakresie realizacji działań operacyjnych w stosunku do Związków Zawodowych „Solidarność” postanawiam (...) Powołać grupę operacyjną KW MO w Pile (...). W oparciu o dotychczasowe decyzje MSW oraz Kierownictwo KW MO w Pile, kierownik grupy do dnia 30.12.1981 r. opracuje i przedstawi do zatwierdzenia plan działań operacyjnych na I kwartał 1982 r.*, Zob.: Tamże, Decyzja Nr 1/81 Zastępcy Komendanta Wojewódzkiego ds. Służby Bezpieczeństwa w Pile, 28 XII 1981 r., k. 108.

członek Wydz. II, ppor. L. Borkowski – członek Wydz. III oraz sierż. J. Skrzypiec – członek Wydz. V. Planowano wytypować i powołać w woj. piłskim nieformalne grupy inicjatywne w zakładach pracy. Do grup miały należeć: „Osobowe źródła informacji z poprzedniego okresu i pozyskane w okresie stanu wojennego; osoby, które w okresie poprzednim zostały wyeliminowane z funkcji w „Solidarności” przez ekstremę i nielegalne organizacje za prezentowanie czysto związkowego nurtu, a zachowały autorytet w środowisku robotniczym, członkostwo w związku publicznie zadeklarowały już chęć działania w „Solidarności”; dotychczasowych działaczy „Solidarności” reprezentujących postawy pozytywne politycznie”¹⁷. Pracę z wytypowanymi kandydatami do grup inicjatywnych zamierzano realizować w następujących kierunkach: *Uznanie Wojskowej Rady Ocalenia Narodowego i podporządkowanie się jej decyzjom; przywrócenie „Solidarności” oblicza związkowi zawodowego współdziałającego z władzą i innymi związkami zawodowymi w kierunku poprawy bytu ludzi pracy; realizowanie procesu socjalistycznej odnowy na zasadach porozumienia narodowego; usunięcie ze związku jego organów doradczych członków nielegalnych organizacji i ugrupowań takich jak (...) KOR¹⁸, KPN¹⁹, RMP²⁰, ROPCiO²¹ i innych osób działających na szkodę interesów PRL i związków zawodowych; aktywne współuczestnictwo w przywróceniu dyscypliny pracy spokoju, ładu i porządku; nawiązanie stosunków i podjęcie współpracy ze związkami zawodowymi krajów socjalistycznych; zaniechanie wszelkich działań godzących w sojusze PRL i Polską rację stanu*²². Grupy inicjatywne powoływano według określonej branży, np. w Chodzieskich Zakładach Porcelany i Porcelitu „Porcelana” w Chodzieży wyłoniono dwie grupy, które miały zainicjować powstanie ZZ „Solidarność” branży pracowników przemysłu ceramicznego. W skład pierwszej grupy weszli m.in. TW „Brygadziści” (przewodniczący) i TW „Maxym”, z kolei do drugiej grupy TW „Rafał” (przewodniczący) oraz TW „Leszek”. Grupy utworzono również w Fabryce Maszyn Rolniczych „Agromet-Rofama” w Rogoźnie, gdzie planowano powołać ZZ „Solidarność” branży przemysłu maszyn rolniczych. Do pierwszej grupy należeli TW „Kazimierz” i TW „Krzych”, z kolei do drugiej TW „Janek”, TW „Andrzej” oraz TW „Spin”²³.

¹⁷ Tamże, Plan działania grupy operacyjnej ds. tworzenia nowych struktur związku zawodowego „Solidarność” za okres od 1.01.1982 do 31.03.1982 r., 30 XII 1981 r., k. 113–114.

¹⁸ Komitet Obrony Robotników.

¹⁹ Konfederacja Polski Niepodległej.

²⁰ Ruch Młodej Polski.

²¹ Ruch Obrony Praw Człowieka i Obywatela.

²² AIPN BU, 0236/272, Plan działania grupy operacyjnej ds. tworzenia nowych struktur związku zawodowego „Solidarność” za okres od 1.01.1982 do 31.03.1982 r., 30 XII 1981 r., k. 116.

²³ Tamże, Pismo Naczelnika Wydziału V KW MO w Pile do Naczelnika Wydziału III Departamentu V MSW w Warszawie, 11 I 1982 r., k. 121. Nie ustalono bliższych danych o TW. Problematyka związana z tworzeniem nowych struktur związkowych w woj. piłskim

Po wprowadzeniu stanu wojennego pilska „Solidarność” podjęła działalność nielegalną. Na szeroką skalę zaczął tworzyć się konspiracyjny ruch wydawniczy. Do najważniejszych tytułów należały: ogólnopolski „Tygodnik Solidarność”, „Solidarność Pilska”, „Solidarność Polamowska”, „Solidarność – Biuletyn Kulturalny”, „Tygodnik Mazowski”, „Biuletyn Wojenny” oraz „Głos Wolnego Robotnika”²⁴. W Pile kolportowano także książki, okolicznościowe karty, plakaty oraz znaczki Podziemnej Poczty „Solidarności”. Wydawnictwa te przywożono do miasta różnymi kanałami kurierskimi²⁵. Naczelnik Wydziału V KW MO w Pile raportował: (...) *gros materiałów kolportowanych na naszym terenie przywożono z terenu działania innych Zarządów Regionalnych, głównie z Gdańska, Warszawy, Bydgoszczy, Krakowa i Szczecina (...) własne materiały w postaci Biuletynów Informacyjnych, gazet regionalnych, broszur, plakatów i ulotek Zarząd Regionalny drukował na terenie ZSO „Polam” w Pile i w Poznańskich Zakładach Graficznych Oddział w Pile. Materiały te na bieżąco przesyłano do Departamentu V MSW*

wymaga odrębnych badań. Z szyfrogramu wysłanego przez Zastępcę KW MO w Pile do Dyrektora Departamentu V MSW w Warszawie z 27 marca 1982 r. dowiadujemy się o zebraniu byłych działaczy związkowych w chodzieskich Zakładach Porcelany i Porcelitu, podczas którego dyskutowano o nowych związkach zawodowych. Cyt. fragment: (...) *w chodzieskich zakładach porcelany i porcelitu odbyło się pierwsze nieoficjalne zebranie aktywu branżowych związków zawodowych oraz zakładowej organizacji partyjnej poświęcone rozbudzeniu zainteresowania tą sprawą wśród pracowników oraz wysondowanie stanowiska poszczególnych załóg w kwestii przynależności do nowych związków zawodowych. (...) W nielicznych wypowiedziach podnosi się, iż „Solidarność” jako związek zawodowy powinna istnieć nadal. Wśród byłych członków tego związku istnieje przekonanie, że władze zdecydują się na reaktywowanie „Solidarności”, lecz będzie ona musiała ulec licznym wewnętrznym przeobrażeniom. Tamże, Szyfrogram do Dyrektora Departamentu V MSW w Warszawie, 27 III 1982 r., k. 68. Wiadomo, iż 3 maja 1982 r. w KW MO w Pile odbyło się spotkanie z grupą byłych internowanych (21 osób). Za przywróceniem działalności związkowej wypowiedział się Leonard Wesołowski, który stwierdził, iż on i inni internowani walczyli jedynie z błędami i wynaturzeniami jakie zaistniały do sierpnia 1980 r. i ponieśli za to konsekwencje, a nie te osoby, które do tego doprowadziły. (...) „Solidarność” była ruchem młodym i mogła popełnić błędy, ale za krótko działała by mieć czas na ich usunięcie. Błędy popełniała również PZPR i z tego powodu nie stosowano w kraju środków wyjątkowych i winnych nie pociągnięto do odpowiedzialności. Naczelnik Wydziału Śledczego KW MO w Pile, ppłk W. Rosiński argumentował, iż oceniając przebieg spotkania stwierdzić należy, iż nie osiągnięto na nim zamierzonego celu. Przebieg dyskusji wskazuje, że byli internowani tworzą zintegrowaną grupę, zajmującą negatywną postawę społeczno-polityczną, a podejmowane wobec nich działania operacyjne nie przynoszą oczekiwanych efektów. Informacje operacyjne uzyskane w okresie od zwolnienia wskazują, że byli internowani włączają się do działalności organizacyjnej i nawiązują zerwane kontakty. Problemem zajmują się zainteresowane służby KW MO. Tamże, Notatka służbowa z przebiegu spotkania z grupą byłych internowanych, 3 V 1982 r., k. 48.*

²⁴ R. Streich, *Pilska Solidarność*, w: *Piła po 1945 roku. Odbudowa, rozwój, życie publiczne, społeczeństwo*, red. K. Chyży, Cz. Kucharska, Z. Popławski, Piła 2008, s. 100.

²⁵ E. Cabaj, *Wydawnictwa podziemnej „Solidarności” w stanie wojennym w Pile*, w: *Solidarność Pilska w podziemiu 1981–1989*, red. J. Wąsowicz SDB, Piła 2006, s. 39.

w Warszawie²⁶. Wydawnictwa zostały wkrótce skonfiskowane przez bezpiekę. Do archiwum Wydziału „C” KW MO w Pile przekazano 186 różnorodnych materiałów związkowych²⁷. Skalę zniszczeń obrazuje zachowana dokumentacja z tego okresu²⁸.

Kilku internowanych z woj. piłskiego wyszło niebawem na wolność. Jednego z nich SB pozyskała do współpracy agenturalnej. TW „Bartek” odpowiedzialny był za utrzymywanie kontaktów z byłymi członkami MKK „Solidarność” w Wałczu. W kwietniu 1982 r. konfident uzyskał informację o miejscu pobytu osoby ukrywającej się, która była przewidziana do internowania. Wkrótce TW „Bartek” zabezpieczył za pomocą środków technicznych nielegalne spotkanie z figurantami operacyjnego rozpracowania o krypt. „Plastycy”. SB dzięki kontaktom towarzyskim „Bartka” uzyskała dane wyprzedzające o przygotowywanym i prowadzonym kolportażu ulotek na terenie miasta²⁹. Informacje przekazywane

²⁶ AIPN BU, 0236/272, Pismo Naczelnika Wydziału V KW MO w Pile do Dyrektora Departamentu V MSW w Warszawie, 10 II 1982 r., k. 34.

²⁷ Tamże, Protokół przekazania do archiwum Wydz. „C” KW MO w Pile materiałów zajętych w siedzibie Zarządu Regionalnego NSZZ „Solidarność” w Pile i KZ NSZZ „Solidarność” przy ZSO „Polam” oraz FMR „Agromet-Rofama” w Rogoźnie, 10 II 1982 r., k. 35–44.

²⁸ Tamże, Protokół zniszczenia materiałów zajętych w siedzibie Zarządu Regionalnego NSZZ „Solidarność” w Pile i KZ NSZZ „Solidarność” przy ZSO „Polam” w Pile, FMR „Agromet-Rofama” w Rogoźnie Wlkp., ChZPiP w Chodzieży, 10 II 1982 r., k. 45–46.

²⁹ P. Bartosik, *Życie polityczne Wałcza i okolic w latach 1990–1945*, Szczecin 2015, s. 197. Od stycznia 1982 r. działalność konspiracyjną prowadziła Jolanta Grynkiewicz, polonistka zatrudniona w Bibliotece Pedagogicznej w Wałczu. Z pomocą 8 osób sporządzała i rozpowszechniała ulotki i pisma zawierające treści antypaństwowe. 31 sierpnia została aresztowana i po licznych przesłuchaniach przewieziona do aresztu przy ul. Młyńskiej w Poznaniu, gdzie przetrzymywano ją w towarzystwie młodocianych kryminalistek. 23 grudnia została skazana na 2 lata więzienia, 3 tys. zł tytułem opłaty sądowej oraz 6 tys. zł za postępowanie odwoławcze do Sądu Najwyższego. Po ogłoszeniu wyroku została przeniesiona do Zakładu Karnego w Krzywańcu pod Zieloną Górą, gdzie była przetrzymywana z kobietami z „Solidarności”. W wyniku amnestii została zwolniona 1 lipca 1983 r. W dniu 16 stycznia 1984 r. otrzymała kolejny wyrok – 16 tys. zł z zamianą na 80 dni aresztu w Kolegium ds. Wykroczeń przy wojewodzie piłskim. Jako główny powód podano, iż 18 września 1983 r. na drodze z Wałcza do Skrzatusza niosła transparent o treści „Naród ginie, gdy znieprawia swego ducha. Jan Paweł II „Solidarność”. W związku z pozbawieniem prawa do pracy zawodowej i trudnościami z uzyskaniem nowej pracy zdecydowała się na emigrację do Londynu w 1984 r., zob. P. Bartosik, *Walecka Solidarność Nauczycielska...*, dz. cyt., s. 9. Po zwolnieniu z internowania konspiracją zajął się również Leszek Katarzyński, pracownik Państwowego Ośrodka Maszynowego w Wałczu. W zakładzie zorganizowano Tajną Komisję Koordynacyjną NSZZ „Solidarność”, jej członkowie zbierali składki oraz zajmowali się produkcją i rozpowszechnianiem ulotek. W lipcu 1982 r. L. Katarzyński wspólnie z Ferdynandem Praliczem namalowali na dwóch zszytych prześcieradłach napis „Solidarność” i wywiesili go na „Korpalu” tj. bloku mieszkalnym znajdującym się przy stadionie WTS „Orzeł” Wałcz. Podobną akcję przeprowadzono w listopadzie tego roku, gdzie w mieszkaniu Heleny Łukaszewicz namalowano dwa transparenty z napisem „Solidarność”, po którego lewej stronie wstawiono daty 1956, 1968, 1976 i 1981, z kolei z prawej strony czerwoną farbą namalowano „plamy krwi”. Transparenty wywieszono m.in. przy waleckim PKS-ie. L. Katarzyński został aresztowany w grudniu 1982 r. Do rozprawy w Sądzie Wojsk

przez byłego internowanego przedstawiały zapewne cenną wartość operacyjną. Takie i podobne donosy pozwalały SB na prowadzenie skutecznych działań w stosunku do działaczy NSZZ „Solidarność”.

Podsumowanie

Województwo pilskie nigdy nie należało do bastionu opozycji antykomunistycznej. Pomimo tego pod koniec lat siedemdziesiątych XX w. zaczęły docierać do tego regionu wydawnictwa bezdebitowe. Stan napięcia i niezadowolenia w poszczególnych zakładach woj. pilskiego SB monitorowała od drugiej połowy lat siedemdziesiątych. W tym okresie w zakładach pracy pojawiały się protesty w formie strajków, które przybierały różnorodną formę. Po podpisaniu porozumień sierpniowych w 1980 r. w pilskich przedsiębiorstwach wyłoniono komisje zakładowe NSZZ „Solidarność”. Komórką SB zajmującą się nowo powstałym związkiem zawodowym był Wydział III A KW MO w Pile, merytorycznie podporządkowany Wydziałowi III Departamentu III A MSW. Głównym zadaniem pracujących w nim funkcjonariuszy było rozpracowywanie różnych struktur „Solidarności”. W pierwszym okresie działania SB były skierowane na wyeliminowanie ze struktur związku osób uważanych za najbardziej radykalne. Pilska SB prowadziła m.in. sprawę obiektową o krypt. „Związek”, związaną z działalnością członków NSZZ „Solidarność” w woj. pilskim. Dzięki osobowym źródłom informacji, szczególnie poprzez Tajnego Współpracownika o ps. „Grażyna”, SB umiejętnie wpływała na posunięcia kierownictwa pilskiego związku. Wraz z wprowadzeniem w Polsce stanu wojennego w grudniu 1981 r. wielu działaczy z woj. pilskiego zostało internowanych. Działania bezpieki wobec zdelegalizowanej „Solidarności” i jej struktur koordynowała odtąd specjalna grupa operacyjna. Wielu jednak osobom udało się uniknąć zatrzymania i kontynuować działalność opozycyjną w podziemiu.

Słowa kluczowe: *Opozycja, Niezależny Samorządny Związek Zawodowy „Solidarność”, Służba Bezpieczeństwa, województwo pilskie, konspiracja*

Lotniczych w Poznaniu doszło w kwietniu 1983 r. Szerzej na ten temat jak również o grupach ulotkowych działających na terenie Walcza, zob. S. Klonowski, *Niezależne Samorządne...*, dz. cyt., s. 72–79.

Summary

Manifestations of opposition activity in the Piła voivodship and fighting it by the Security Service in 1980–82

Many company branches of the Solidarity Trade Union were established in Piła region after the signing of the August Agreements in 1980. The Security Service unit, which deals with the newly formed trade union, was the Department III A KW MO in Piła. It was subordinated to the Department III A the Ministry of the Interior. The main task of the officers from this unit was working out of the whole structure of the Solidarity Trade Union. Initially Security Service activities aimed at eliminating of people from the structures of the trade union, which were considered as the most radical. Among others activities Security Service in Piła led the case with the cryptonym „Tade Union” (pol. „Związek”). This case concerned activities of members of the Solidarity Trade Union in the province Piła. Security Service skilfully influenced the actions of leadership of the Solidarity Trade Union by using so-called „personal sources of information”. The biggest role played a secret collaborator, who used the pseudonym „Grażyna”. After introduction of martial law in Poland in December 1981 many activists from the Piła Solidarity Trade Union were interned.

Keywords: *Opposition, Independent Solidarity Trade Union, Security Service, Piła Voivodeship, underground*

Bibliografia

Archiwa

Archiwum Instytutu Pamięci Narodowej w Warszawie (AIPN BU)

Materiały dotyczące NSZZ „Solidarność” z lat 1981–82 woj. Piła: 0236/272

Opracowania

Bartosik P., *Czas przełomu... Rzecz o transformacji polityczno-ustrojowej w Wałczu po 1989 roku*, Wałcz 2005.

Bartosik P., *Wałecka Solidarność Nauczycielska w latach 1980–2005. Szkic historyczny ze wspomnieniami i relacjami*, Wałcz 2007.

Bartosik P., *Życie polityczne Wałcza i okolic w latach 1990–1945*, Szczecin 2015.

Cabaj E., *Wydawnictwa podziemnej „Solidarności” w stanie wojennym w Pile*, w: *Solidarność Piłska w podziemiu 1981–1989*, red. J. Wąsowicz SDB, Piła 2006.

Eisler J., *„Polskie miesiące” czyli kryzys(y) w PRL*, Warszawa 2008.

Fijałkowski M., *Internowani działacze NSZZ „Solidarność” z Regionu Piłskiego*, w: *Solidarność Piłska w podziemiu 1981–1989*, red. J. Wąsowicz SDB, Piła 2006.

Friszke A., *Rewolucja Solidarności 1980–1981*, Kraków 2014.

- Klonowski S., *Niezależne Samorządne Związki Zawodowe „Solidarność” w Wałczu w latach 1980–1989*, Wałcz 2009.
- Kościański R., *Materiały operacyjne dotyczące „Solidarności” pilskiej (1980–1981) w IPN Poznaniu. Zarys pozostałości ze zniszczeń dokonanych przez SB*, w: *Solidarność Pilska w podziemiu 1981–1989*, red. J. Wąsowicz SDB, Piła 2006.
- Marciniak R., *Dokumenty do stanu wojennego w województwie koszalińskim (1981–1983) – wybór źródeł*, „Rocznik Koszaliński” 2009, nr 37.
- Paczkowski A., *Wojna polsko-jaruzelska. Stan wojenny w Polsce 13 XII 1981 – 22 VII 1983*, Warszawa 2006.
- Pilskie drogi do wolności. Kronika parafii Świętej Rodziny w Pile 16 października 1978 – 18 czerwca 1989*, wybór, wstęp i opracowanie J. Wąsowicz SDB, Piła 2015.
- Polak W., *Swetry, sutanny i mundury. Próby oddziaływania „Solidarności” podziemnej, Kościoła katolickiego i społeczeństwa na wojsko po wprowadzeniu stanu wojennego, a także przejawy oporu wewnątrz struktur wojskowych w świetle raportów Wojskowej Służby Wewnętrznej i Głównego Zarządu Politycznego Wojska Polskiego (grudzień 1981 – grudzień 1982)*, Toruń 2016.
- Sowa A. L., *Historia polityczna Polski 1944–1991*, Kraków 2011.
- Streich R., *Pilska Solidarność*, w: *Piła po 1945 roku. Odbudowa, rozwój, życie publiczne, społeczeństwo*, red. K. Chyży, Cz. Kucharska, Z. Popławski, Piła 2008.
- Wąsowicz J., *Śladami Sierpnia '80 w Pile*, Piła 2010.
- Wąsowicz J., *Życie religijne w Pile w okresie powojennym*, w: *Zarys dziejów Piły w latach 1945–2000*, red. M. Fijałkowski, Piła 2013.